

Љубомир ЗУКОВИЋ

ВУК ЛОПУШИНА И МИЛОВАН ЋИЛАС

Има личности које славом и чувењем у своме времену и окружењу далеко надмаше свој стварни значај, то јест вредност онога што су створили и иза себе оставили; што потомство у томе може да види и да им призна. Све то зависи од бројних и врло различитих околности, а највише од времена и средине у којима су деловале, положаја који су заузимале, смелости и жестине којима су се обрушавале на владајуће ауторитете, било да се радило о одређеним људима, било о њиховим делима и идејама. Зависи, најзад, од умећа да се и сам протагониста и оно што он чини на одговарајући начин свету прикаже, без обзира на то да ли он то чини сам или неко други за његов рачун. Свему томе посебно доприноси нагла промена смера понашања и деловања, поготову ако је нови смер потпуно супротан ранијем и очекиваном. Ако се, рецимо, Савле преобрази у Павла, или – обрнуто: Павле у Савла.

По много чему једна од таквих личности јесте и Милован Ћилас, који се од апостола комунистичке праксе и идеологије нагло преобразио у њиховог истрајног и жестоког негатора. Зато он „није Савле који је поверовао, него Павле који је на сва звона огласио да више не верује”. Тиме је и изненађење и домаће и иностране јавности, и противника и присталица комунистичке идеологије и праксе, било веће. У том тренутку случај Милована Ћиласа био је, и у свету и код нас, ударна вест и прворазредна новост. Наравно, једни су се његовој побуни радовали, дивили јој се и величали је, други су је истом жестином осуђивали и кудили, а Ћиласова слава се брзо и незадрживо ширила на све четири стране света.

Биће да се и сам Ћилас, макар и подсвесно, руководио оном Његошевом: „А тко чиња бити ће најбољи”. О томе сведоче и неки његови ставови из текста који је средишња тема овога рада: „Бићемо, вели он, памћени у оној мјери у којој смо успјели да учинимо што другом прије

нас није пошло за руком”. За такво што, наставља, „мора се појавити личност кадра да пробије зидове реалности”, да сруши „устаљена гледања и односе”. А таква се личност, по њему, доказује „у херојском пркосу реалном и могућном и у неодступном жртвовању” за своје намере и уверења.

Већ данас се Ђиласова побуна, и све оно што је из ње накнадно проистекло у настојању да се она осмисли и оправда, просуђује и оцјењује много сталоженије и одмереније, са знатно мање идеолошке искључивости и острашћености, него у време кад се десила и деценију, две иза тога. У сваком случају, са много мање уважавања онога како је његова побуна вреднована и на Истоку и на Западу, док је једнима силно сметала, а други јој се бескрајно радовали и на све је начине величали и подстицали. Данас друкчије гледамо и на оцену једног од најистакнутијих чланова тадашњег Политбироа КПЈ-е да је њихов дојучерашњи саборац и истомишљеник, а данашњи одметник, „јак амбициозан у литерарно-писатељским питањима”, који је себи „увртео у главу да је месија и да су то ствари које превазиле Маркса”. Према томе, за једног ортодоксног домату, какав је несумљиво био власник овог мишљења, дубље се и није могло забраздити. А Ђилас се, макар и несвесно, руководио логиком: док змија не прогута, не може се аждајом назвати. Па зато, зашто не јуришати и на његово величанство – Карла Маркса?

Ђиласове амбиције никада нису биле мале, нити су биле спремне на дуго и стрпљиво вребање прилике да се остваре. Што си врху ближи, он те све јаче привлачи. А кад се оклизнуо, и испод тог врха већ једном отиснуо, признао је касније и сам, није се лаке шале „могао зауставити”. Вукло га је „нешто јаче” од његове „још колебљиве воље и још... незрелих сазнања”. Мада му то што га је тако неодољиво повукло у коначан разлаз и обрачун са дојучерашњим саборцима и партијским друговима до краја никад није било јасно, он ће признати да је тада „трулење и лукављење у ишчекивању краја вође” жртвовао својим новим убеђењима „и вјерности самом себи”.

Па и поред свега, кад је наступио тренутак изјашњавања и коначног обрачуна, остао је изненађен и дубоко „разочаран сазнањем да су сви против” њега, чак и они који су му, колико јуче, пружали подршку, уверени да он ставове које јавно износи проверава тамо где треба и где сви то чине. Врли марксиста и власник партијске књижице број четири за њих одједном постаје „уображени човек” који се „ослободио свакога рада”, па само „седи и пише, пише и пише, а за разоноду демократски шета улицама и иде по кафанама”. Уз којешта још, пада у очи и то да је за овог Брозовог *марксисту*, а напрасног и немилосрдног Ђиласовог критичара, писање ленствовања и нерад.

Ђилас је одједном постао надмен човек „жељан истицања и популарности”, опијен жељом „да се приказује као паметнији, да више зна од других”. То је, дабоме, равно светогрђу, јер је поредак знања и памети одавно успостављен и има да се поштује све док партијски *синод* друкчије не одлучи. Уосталом, коловођа се већ био изјаснио а тиме је истовремено дат и знак за утркивање ко ће више и ко ће боље да припомогне у ружењу и куђењу отпадника. Наравно, све оно што је тих дана изговорено и написано понешто казује и о Ђиласу, али много више о његовим дојучерашњим друговима и истомишљеницима, који су напрасно „прогледали”.

Ђилас је, опет, на време схватио да ће му у предстојећим окршајима и брању славе, према чему никада није био сасвим равнодушан, поготову ако су за то постојали и посебни мотиви, требати много више знања него што га је био стекао, и него што му је до тада било нужно. Не само да се одједном лишио сваке помоћи дојучерашњих моћних савезника него се устремио управо на њих без иједног *браћа од инаџа*. У свему је, сасвим извесно, било и снажног осветничког порива, али и стваралачког ината.

Тако је настао значајан књижевни и друштвено-теоријски опус, који заслужује и захтева озбиљно и непристрасно изучавање и вредновање и књижевних историчара и социолога. Њему ће, сасвим сигурно, и након тога, приписати значајно место у српској књижевности и науци, поготову кад је реч о идејним кретањима, менама и сукобима током друге половине двадесетог века. У питању је несвакидашњица и врло динамична стваралачка индивидуалност, особа богатог и разноврсног искуства и знања, кога је, од неко доба, жедно брала мимо свих школских и универзитетских планова и програма. Отуда и прилично несистематичности, а понекад и једностраности у Ђиласовом образовању, чега он сам, најчешће, није био свестан.

Не убрајам себе у ђиласологе, али на основу онога колико сам га упознао, стекао сам утисак да он није био склон да види много мана и *скрејџања* у деловању југословенског комунистичког покрета док је и он у њему корачао и то у првим редовима. Чуо сам да је у једној прилици, на питање: Како су партизани могли себи дозволити да код Зиданог моста побију онолико Срба?, одговорио: „Знате, ми смо били незнанија”. По томе би се рекло да је, ипак, био у питању покајник, а познато је да они најлакше постају божји угодници. Људски је грешити, а још је људскије грешку признати и због ње се кајати. У конкретном случају данас се већ ради и о покајнику и о покојнику, а мртав уметник, према луцидном запажању Ива Андрића, „има велико преимућство над живим” пошто му људи „без колебања поклањају своје поверење”. Од свих могу-

њих намера које је он испољавао у своме раду и делу „људи узимају увек ону најбољу, најплеменитију и за њега најповољнију”. Нема никаквог разлога да се тако не понашамо и у овом случају.

2.

Далеко сам ја од намере и могућности да оцењујем укупан значај и вредност дела Милована Ђиласа. Жеља ми је да томе дам само један ситан допринос, и то разматрањем његове по много чему необичне прозе под насловом *Пјесма о Вуку Лопушини*, коју сам пре тридесетак година читао на немачком језику у књизи *Exekution*, а много касније на српском у књизи *Губавац и друге њриче*. То што је Ђилас још у најранијем детињству упознао свет ове песме, и других српских јуначких народних песама, и што је у данима свога заточеништва осетио потребу да с тим светом своди замршене рачуне, није ништа необично. Поткрај свога живота он је сам изјавио да су се у њему „Марксово учење и лењинистичка доктрина спојиле с епским наслеђем”. Једнако је природно и очекивано да заправо тај његов текст, на посебан начин аутобиографски, изазове моју знатижељу, да га пажљиво ишчитавам и покушам му докучити смисао и значење; мотиве његовог настанка. То, признајем, и није било увек једноставно, а видећете и зашто.

Да одмах на почетку кажем: Мене је у овом необичном тексту више занимало оно што поводом песме о Вуку Лопушини аутор сведочи о себи него о самој песми и њеном главном јунаку, иако је то тешко, местимично чак немогуће, једно од другог одвајати. На то, сасвим непосредно, писац нас и сам упозорава: „све што човек пише с умјетничким претензијама – пише о себи”. У исти мах то ће бити и главни разлог што ћемо неким његовим запажањима и размишљањима, која по својој природи припадају области теорије усменог песничког стварања, односно песничког стварања уопште, посветити мање пажње него оним деловима текста у којима, мање или више непосредно, говори о себи и о свом личном односу према главним актерима опеваног догађаја, њиховим поступцима и међусобним односима.

У овој је песми, каже Ђилас, проналазио и „подстицаје поетског стварања”, из ње је црпео снагу за „отпор властитом нестајању”. Сматра да се „у сваком њеном виду изражава и неки период” његовог „живота”. Рекло би се да је ту чудну подударност и преплетеност властите судбине, својих жеља и хтења, са светом поменутих песме, посебно њеног главног јунака, Ђилас особито живо осетио „у самотним затворским часовима”, кад човек проналази и довољно разлога, и довољно времена, да се преиспитује. Онда кад се нашао „на низбрдици живота, лишен илузија у

властити васкрс и обнављање”. Значи ли то, а чини ми се значи, да је у такву могућност, извесно време након сукоба са Партијом, и сам веровао? Песма о Вуку Лопушини уносила је у затворску чаму светлост и враћала сужњу веру и смисао борбе и жртвовања, помагала му да лакше претраје самоћу и незнађе.

Ђилас сасвим одрешито тврди да је ово једна „од онајбољих српских јуначких народних пјесама, – величанствена и веома пластична горштакча ода чојској смрти”, коју је он, однекуд, доживљавао и „као ... властито постојање”. И сам сматрам да је ова песма по много чему необична и да припада невеликом кругу наших народних епских песама у којима се није скривало наличје брдско-црногорског четовања и грабљења плена по Херцеговини. У ту групу спада и песма *Перовић Бајрић*, коју је Вук записао од слепог певача из Грахова Ђуре Милутиновића, као и песма До три харамбаше из *Пјеваније Симе Милутиновића Сарајлије*, у којој Цвијан Властелиновић одвраћа своју хајдучку дружину да не ударају Карацићима „у Дробњаку племену јаку”, јер:

„Отуд Турци, одовуд Хајдуци,
сиротиња подносит не може!”

У томе се у песми *Јунаштво и смрт Лопушине Вука* – такав јој је наслов дао Вук (књ. IV, 54) – отишло и корак даље. У њој се никшићки муслимани приказују са више симпатија од њихових противника, Брђана и Црногораца. То су људи који јуначки, и без узмака бране и свој образ и своје имање. Изузетак у погледу певачеве наклоности, наравно, представља главни јунак песме, који је и мимо своје воље гурнут у трагични сукоб и са својима и са туђином. Умесно се запитати: Да ли је Ђилас и у томе осетио сличност између властитог удеса и удеса епског јунака Вука Лопушине? Он је, такође, приметио необичан однос певача према догађају и јунацима о којима казује причу, али је преко тога прешао хитро, уз опаску: „У овој пјесми се о Турцима говори с поштовањем и гиздавошћу”.

Постоје варијанте ове песме у којима се о *Турцима* говори чак и с дивљењем, што питање њеног првобитног облика чини врло сложеним. Карацић је своју варијанту, која је први пут штампана 1862. године, добио од попа Вука Поповића из Рисна, а овоме су народне песме најчешће стизале од певача из Грахова. Најдужу, пак, варијанту, од близу хиљаду стихова, штампао је 1938. године у *Гласнику Етнографског музеја у Београду* Новица Шаулић. „Наша је песма, истиче њен записивач, од доброг певача, почившег Танасија Вућића”, али напомиње, такође, да ју је Танасије „чуо од другог гуслара”.

Логично је претпоставити да су о неуспелом брдско-црногорском походу на крновске катуне никшићких *Турака*, који се стварно десио 1795. године, и погибији оглашеног ускока из Требјесе у Морачу Вука Лопушине највише и најрадије певали они који су отмицу спречили, а отмичарима нанели тежак пораз. Једини који је никшићким *Турцима* пружао срчан отпор, сам је убио седамнаест упорних прогонитеља, био је управо Вук Лопушина, онај исти који је својим непоузданим и разметљивим сународницима саветовао да се прођу *ударца*, јер се сам, након *ухођења* крновских ториња, уверио да се *браћани* надају *цењку* од Брђана и да су се тако „сигурани”, те је посве извесно

На Крново да бит ништа неће
А до злића и крвопролића.

Новица Шаулић, не без разлога, претпоставља да је и његова варијанта песме о Вуку Лопушини, наравно „са незнатним изменама” и допунама, „са песничког извора грађана, Никшићана муслимана, међу којима је, вели, било, добрих певача и гуслара”. У то уопште не треба сумњати, а да је било и добрих јунака, најочигледније су се уверили учесници у опеаном догађају. Ниједна од сачуваних варијаната ове песме то није могла сакрити.

Ђилас своја запажања и закључке о Вуку Лопушини, његовом подвигу и смрти, не изводи на основу једне одређене, односно неке штампане песничке варијанте, за Караџићеву, очигледно, није ни знао, већ то чини на основу свога доживљаја целине народног предања, и прозног и стиховног, које је у разним приликама слушао. Од штампаних помиње не само ону коју је „око” 1926. године објавио Каваја у Никшићу. Лично верујем да је основа свих тих познијих песничких варијација, и различитих усмених и штампаних интерпретација које је Ђилас слушао, била варијанта Вука Караџића.

Уметничку лепоту и вредност народне песме о Вуку Лопушини Ђилас је очигледно преценио, мада се о томе не може нешто одређеније казати пошто, видели смо, он и не говори о одређеној варијанти. Од оних, пак штампаних, по мом мишљењу, онајбоља је Караџићева варијанта, коју је, опет, Радован Зоговић прилично потценио. Он је у њој пронашао доста „нејасноћа, траљавости, трагова неосјећања мјере и контекста”. Уместо, вели, „да остане критична према неким цртама и поступцима Црногораца, црногорских главара и четовођа прије свега, пјесма је изишла *оиперећена локалистичком пейријељивошићу и малициозношићу*, чак једном неозбиљном и безобзирном претенциозношћу, од које трагичност ситуације добија примјесу неукусности”.

Без икакве намере да оспоравам Зоговићева запажања и закључке, подсетићу само на то да су на свакој народној песми, епској поготову, приметни, у мањој или већој мери, стваралачки отисци бројних нараштаја из различитих средина: племена, братства, сталежа и појединаца. По правилу: најсвежији су отисци онога ко је песму последњи подгрејао на своме стваралачком огњу и казивао је, односно певао њеном записивачу. А што би Зоговићу више одговарао једносмернији и мање противуречан приказ брдско-црногорских четника и четовођа, и што се Његош, кад је бирао текстове за *Огледало српско*, определио за варијанту песме о Батрићу Перовићу без Панта од Тупана, то су већ нека друга питања. Наравно, значајна, али у овоме раду изван круга мога занимања.

Ђилас, очигледно, док је „у самотним затворским часовима” исписивао необичну властиту исповест поводом ове песме, није имао могућност да своје памћење провери и освежи. Искуство казује да је то увек, па и у овом случају, било нужно чинити, без обзира на то што аутор каже да је само од свога рођеног брата „по стоти пут” слушао ову песму, те да „већ није било ниједног стиха који није знао”.

Да се у својој анализи и вредновању песме држао Карацићеве, најлепше и најпознатије песничке варијанте овога мотива, аутор би поштедео себе знатних неприлика, искушења и противуречности, у које је доспевао настојећи, примера ради, да у исти мах, и осуди и оправда Вуково убиство лепотице Зике. Према Карацићевој варијанти, Зику и не убија Вук, него Брђани, и то тек након његове погибије. Они су то учинили највише због тога „да Дамира брата не кликује”. О Ђиласовом залудном настојању да ово место у варијантама о којима он говори разреши уз најмању штету по Вука Лопушину, јунака са којим се у потпуности поистовећује, сведоче многе појединости из његовог текста. Зика је, по њему, „Вукова коб и турска савјест”. У њој се, вели, „сажела сва мржња, сва неизмирљивост њиховог (турског: Љ. З.) живота с рајом и устанацима”. Брђани који робе и плене никшићке муслимане на овом су месту унапређени чак у устанике, мада је и писцу овог необичне расправе јасно да је њихово међусобно ратовање у тренутку кад Лопушина „пресијеца” Зику „изишло из свих људских, оралних оквира”. Према томе, и из друштвених и историјских.

То је, ваљда, и разлог Ђиласовом признању: „Избјегавао сам, успављивао сам своју савјест, да не бих просуђивао Вуков поступак с моралног гледишта”. С друге стране, „по некој логици која, вели, нема везе с мојим разумским закључивањем него је неки ред независан од мене, ја сам Вуку давао за право”. Тешко је разумети како је, и да ли је тако нешто уопште оправдано и могуће. И све тако из неприлике у још већу не-

прилику, из једне противуречности у другу, до ове, можда и највеће: Ђилас, који се поистовећивао с Вуком и његовим се поступцима надахњавао, признаје да он сам тако не би поступио, јер за нешто тако једноставно не би „имао снаге пред својом савјешћу, пред људским разумом својим”. Лопушина је, гле чуда, тако поступио упркос томе што је „сав чиста савјест, поштење и несебичност”.

Готово да би се за све ово могло казати што га брани, кад га не одбрани! Заиста, није нимало једноставно разумети пишчеве емотивне реакције попут ове: „Дивно је што је Вук Зику посјекао и дивно би било да је она остала на животу”. Очигледно, Ђилас је најпре, помешавши међусобно различите песничке варијанте, чак и оне сасвим супротних оријентација (српске и муслиманске) морални лик свога узор-јунака на овом месту веома затамнио – не само зато што он „пресеца” Зику Кајовић него и стога што Дуру Бајровићу, узгред, закоље „два посопца сина” – а потом је, уз велики ризик и по властити морални лик, настојао да оправда оно што се оправдати не може. Узалудно се ту позивати и на прилично раширено схватање да лепоту коју не можеш посвојити и за себе сачувати, треба уништити.

Писац, заправо, убијање никшићских муслимана, „људи друге вјере”, не сматра никаквим грехом, пошто су они „били постали такав владајући паразитски слој” који су себе и своје „стављали изнад и испред свега и свакога”. По њему, сасвим је оправдано и разумљиво што народни песник отимање оваца од никшићских муслимана не сматра „пљачком, јер је ту ријеч о рату православне сиротиње с муслиманском властелом”. На тај начин је, верује Ђилас, опевани догађај, народни певач из сфере материјалних интереса и приземних комшијских међусобица подигао „на ниво сублимне поезије и чисте идеје”. Да та идеја није, случајно, у Ђиласовој души сасвим непокопана пролетерско-комунистичка наука, односно упутство за револуционарско деловање, којом су се правдали и објашњавали многи злочини у рату чији је учесник и сам био?

Нашавши се, заједно са својим узор-јунаком, у великој неприлици, Ђилас настоји да Вуков недолични поступак некако смести у најшири могући теоријски оквир. Тако тврди да „умјетничко дјело не може бити аморално, макар је и равнодушно према моралности”. По њему, „ту се радило и ради... о некој несхватљивој, или тешко схватљивој, моћи коју је Вук посједовао и не размишљајући о својим поступцима, а која му је омогућавала да остане моралан не водећи рачуна о устаљеним моралним нормама и обичајима”. Па и поред свега, кад је у питању поступак Вука Лопушине према Зики, мени лично је од пишчевог резоновања далеко ближе резоновање његовог оца, „који никако није мо-

гао прихватити да је ... такав човјек-јунак могао посјећи женско створење”. Тако што, признаје чак и писац сам, „није постојало у црногорској традицији”. И док се отац „љутио” на свога старијег сина кад овај „не би прескочио то мјесто из пјесме”, дотле је његов млађи син, писац текста који је предмет ове расправе, „зебао да он то мјесто не прескочи”. А његов брат је, опет, баш те стихове „у инат” певао „с пркосом и трагичном осјећајношћу”. Не сугерише ли се овим закључак да се овде радило и о знатним генерацијским разликама у гледању на живот и духовну традицију? А могуће, најпре, на крвави грађански рат у коме су оба брата активно учествовала, а отац, вероватно, на све то гледао са скепсом и резервом.

Писац признаје да би он сам Зикину смрт сваки пут, ипак, „одболовао”, мада је све то за њега била „нека етика изнад свакодневне”, неко „постојање изван и изнад уобичајеног”. И крајњи ауторов закључак је прилично неутемељен. Вели како се, ето, и „нема утисак да Вук убија жену... него да се обрачунава с нечим у себи самом – помирењима и колебањима према Турцима, са страстима и жељама својим”. Овде се, хоће да каже, не уништава се нешто, и не убија се неко, из мржње, него због неиспуњене жеље и неутажене страсти.

Због пишчеве сталне жудње, и сасвим недвосмисленог признања да баш у свему личи на свога епског узора, да се настоји с њим поистоветити, тешко је увек поуздано разликовати кад он говори о њему, а кад, опет, о себи. Најчешће, пак, и једно и друго чини истовремено.

У сваком случају, писац је доспео у велике невоље зато што се прихватио тешке обавезе да објашњава и брани поступак који се тешко може објаснити, а још теже одбранити. А могуће да му је због неких дубљих унутарњих разрачунавања са самим собом баш такав јунак и такав његов поступак и био потребан. Уосталом, Лопушин сукоб са никшићким муслиманима, и посртање у разрачунавању са њима, није и једини његов сукоб о коме се говори у песми. Чак би се могло казати да је Вука Лопушину главним и трагичним јунаком у овој песми направио, пре свега, његов сукоб са својим, у првом реду, са главним организатором и вођом акције, сердаром Малишом Бућићем.

Но, с обзиром на то да Ђилас своје закључке и ставове изводи на основу анализе једне одређене песме, која би нам била доступна у штампаном облику, него на основу свог доживљаја слушања песме и прозних предања у различитим верзијама и варијантама, то су у његовој расправи била могућа бркања одређених појединости и њихово произвољно, чак и неприродно узрочно-последично повезивање. Имајући све то на уму, Ђилас исправно закључује да ова песма „у ствари, не постоји у својој најлепшој варијанти”, што, у начелу, важи готово за сваку усмену на-

родну творевину. Сигурно је, пак, да је у усменом путовању песме кроз простор и време, који пут попут свица блеснула и њена најлепша верзија, али само срећним случајем баш она бива и забележена.

Наравно, све ово у много већој мери важи за епске него за лирске народне песме. Зато је Вук Караџић дубоко у праву кад каже: „Свака је народна пјесма лијепа, само ваља наћи пјевача који је лијепо и по реду зна казати”. Утолико је мање разложен, баш с обзиром на природу настанка и опстанка народних песама, Ђиласов жал што из постојећих варијаната народне песме о Вуку Лопушини „нека умна рука” није „извела најбољи и најпотпунији примјерак”. Можда је и о овоме догађају таква песма изведена, али се није сусрела са умном и срећном руком која би је препознала и записала. Једино, према томе, можемо да жалимо што Ђилас за предмет своје понесене анализе није узео најбољу штампану варијанту.

Осетивши, ваљда, и сам да се мало заплео и изгубио у сложеним брзацама и понорницама ове јединствене епске повести, аутор се одлучио на то да неке своје ставове о њој сам релативизује. Зато на једном месту истиче оно што је и без тога од самога почетка било, мање-више, јасно, то јест да све ово што је казао „и није нека студија о тој пјесми, него мој доживљај ње и њеног јунака – моје исто толико животно колико и књижевно реаговање на њих”. Према томе, колико је год у овој расправи говорио о песми, толико, и још више је, поводом ње, говорио о себи. Он се свим својим емотивним бићем поистоветио са њеним главним јунаком, који је, вели, заправо он сам „у свијету друкчијем од оног који у себи носи”. Сам крај песме, који се поклапа са крајем живота њеног главног јунака, у писцу је изазвао „чудно осјећање властитог неподударења са свакодневним реалностима”; све до „неког властитог непостојања”.

Релативизујући зло и тврдећи да је Лопушина – и поред свега што је чинио – „чинио само добро”, а како је све чинио „услед неминовности борбе између људских скупина”, аутор не само што снажно истиче карактер те његове борбе и смисао убијања противника, већ цео опевани догађај још снажније веже за врсту борбе коју је и сам водио док је „у неодступном жртвовању” веровао – попут Вука Лопушине – да и он сам „тамани зло злом”. Биће, ипак, да је истицање како је „живот свога племена, вјере своје и идеје српске” у основи Вуковог устаничког и јуначког прегнућа, ствар накнадних сазнања и дубоких унутарњих ауторових преиспитивања. У борби у коју су га гурнули и водили други, Лопушина се, упркос његовој процени да је немогуће извојевати победу, ипак, јуначки бори и на крају жртвује „с доследношћу и несребичношћу”. У том јуришању и жртвовању без узмака стиже тек толико да за малодушност и издају, с пуно разлога, прекори оне који су при кретању на уда-

рац корили њега без икаквог стварног разлога, да властиту похлепу оправдају, а да страх ућуткају.

Утисак је, према томе, да Ђилас, пишући у затвору своју расправу о овој песми и њеним главним актерима, своди одређене рачуне са собом и са другима. Утисак је такође да је о свему томе имао намеру да каже и више и разговетније него што му је то пошло за руком. Као да у његовој свести неке ствари још нису биле добиле свој коначни облик, свој сми-сао и разрешење. Можда је баш зато, у настојању да се потпуно поисто-вети са Вуком Лопушином, пожелео да баш као он, и погине, али да, не-како, и након тога ужива „у свијету и људима и у себи таквом”, то јест – мртвом. Баш онако као што прижељкује девојка из једне лирске народне песме: *умријейџи, смрџи не видјейџи*; тек толико да спозна колико ће је вољени жалити.

Осим од неодређеног броја гуслара и од свога старијег брата, кога је такође волео да поистовећује са Вуком Лопушином, Ђилас је причу о његовој јуначкој смрти слушао од многих других људи. Међу њима, опет, посебно место припада ауторовом оцу и сеоском ханџији Павлу Даниловићу. Њих двојица, заправо, оличавају два прилично различита односа према епској традицији, односно према њеном, увек изнова, усменом песничком појављивању, обнављању и пресаздавању. Док је отац све чинио „како би лице или догађај испали вјеродостојнији... и у складу са свом знаном стварношћу”, дотле је Павле песме „примао и ка-зивао као да су баш онакве – као нешто што се не треба доказивати јер је истинито на други начин од истине и од смислова и од стварности које знамо”. Истовремено та „непојамност и непобитност пјесничких реал-ности” заносила је и преображавала и њиховог казивача до те мере да се, каткад, чинило „како он и није више човјек... него бајка која, ето, ка-зује саму себе”.

Сам, пак, Павлов изглед – био је то, вели, „слабашан и ружан човјек” деловао је некако као сушта супротност силовитости, неодољивости, уз-вишености и убедљивости приче коју је казивао. Због тога се аутор и пита: „Зар заиста мора бити толике и такве неподударности између пје-сме и њеног творца, између живота и гледања на њега?” Из целе ове приче о Павлу и његовој лепој жени Славици, окренутој животним ра-достима, на најприкладнији, готово уметнички начин, причом која је смештена усред поетски надахнуте анализе народне песме о Вуку Лопу-шини, види се сасвим јасно да се и Ђиласа дотакла позната естетичка те-орија о томе да се стваралачка надареност, по правилу, развија на рачун физичког изгледа и здравља уметника. Да се понекад плаћа и крупним физичким недостацима, чак убогаљеношћу. У исти мах то би била и нај-јача, да не кажем готово једина веза између два сасвим различита тока

ове јединствене Ђиласове прозе, од којих је један мисаоно-аналитички, а други чисто наративни.

Аутор нуди закључак да животне муке и патње, различите невоље и оскудице испредају и најузбудљивије приче о лепотама и радостима живота. Најлепше песме о слободи су испевали сужњи, а о богатству и неограниченој власти сиромашни и обесправљени. Борхес сматра да „поезији више одговара несрећа”, него срећа, јер је „патња прикладнија за било који естетски доживљај”. Коначно, „срећи није потребно да се претвара у лепоту, несрећи јесте”. Ђилас са сетом истиче да напосто није „стигао” да у самом себи измири све дилеме и све недоумице у вези са животом и значењем песме о Вуку Лопушини, мада је она, и поред тога, у њему „расла и даље у свој својој љепоти и значају”, била чак „један од видова” његовог властитог постојања и удеса.

Занимљиво би, наравно, било прозрети у то чиме све, и на који начин аутор покушава да објасни своју трајну и необичну опседнутост овом песмом и њеним јунацима, посебно Вуком и Зиком. Он, додуше, тврди да она својим чарима „плијени страног и”, како каже, онда „прозаичног читаоца”, па стога није никакво чудо што онда пред њеним лепотама не може остати равнодушан онај „који живи још животном средином из које је пјесма никла”. Он је лично у овој песми уживао тек „нешто мање интензивно него у првим љубавима и првим побједама над противницима”. Било би, наравно, занимљиво знати на које противнике и на које своје победе писац мисли, али то из контекста није сасвим јасно. Временом је, истиче, ова песма постала „неодвојива од мог живота и мишљења”. Несвакидашња песничка функција за њега је била својеврсна стварност, наравно, „љепша и дража од свакидашњице”.

Поистовећивање писца ове, превасходно импресионистичке расправе са главним јунаком поменуте епске народне песме је потпуно, упркос времену и свему осталом што их раздваја и чини несличним. Иако више није било никшићских Турака, нити отимања њихових оваца и девојака, он је, попут свога песничког идола, у машти „рубис њихове главе и сјављивао крда с њихових планина”, док је лепотицу Зику Кајовић волео да замишља као своју жену, чија би улога била да *иланинује* и да своме мужу „плете чарапе од најбоље и најмекше вуне на свијету”. У питању је, очигледно, најраније дечачко сањарење о браку и жени у складу са духом и атмосфером патријархално-сточарске породице, са његовим раним животним искуствима и доживљајима.

Колико је ауторова представа о епском јунаку Вуку Лопушини била моћна и богата, види се и по томе што је он у његовом лику и обличју волео да замишља и свог старијег брата. Ако, вели, његов брат и није баш био Вук Лопушина, а оно је зацело био „налик на њега”. Дакле, не

само своју властиту судбину, своје најскривеније жудње, поступке, снове и идеале, већ и онај ближи свет око себе, писац је гледао и доживљавао кроз моћни и неодољиви лик Вука Лопушине. Он је био јединица мере и за властите поступке и за поступке најближег окружења. Зато су се народне песме о њему и могле слушати небројено пута, и то са осећањем „нечег слаткога као љубав и неизбјежног као смрт”.

Писац признаје да баш и не уме до краја да објасни ни себи ни другојме зашто је то баш тако, зашто је баш ова песма, „а не нека друга уметничко дјело” играло такву улогу у његовом животу. „Чини ми се, вели, ако бих то сазнао, да бих тиме истовремено бар малчице оспорио због чега живим, мислим и поступај на одређен начин”.

Конечно, мимо свих других животних и уметничких узора, народна песма о Вуку Лопушини остаје за Ђиласа као нешто „дубље и значајније од узора и подстицаја”. Она се, заправо, и њему и његовом брату јавља ко неодољив позив на жртвовање „за идеју” и њену „рушилачку снагу”. Управо тако: рушилачку снагу и порив. Ако се, истиче, данас и не може стицати углед подвизима какве је чинио Вук Лопушина, може се бити срчан и доследан себи на лопушински, а то значи на непоновљив начин. Он сам је силно желео да управо на такав начин саздаје „нове свјетове”. Ако он лично због идеје и није јуначком смрћу следио пример свога брата, песма је, рекло би се, подједнаком снагом живела у обојици, баш као што су и они живели у њеном свету. На крају писац поставља крунско питање и себи и читаоцу: „Нијесам ли то хтио да спојим прошлост и садашње вријеме, да избришем вријеме самим тим што бих сам створио дјело – свијет љепоте и визије, попут те пјесме?”

Не знам колико би у расветљавању свега овога било од помоћи психоанализа, али мене ово обавезује да покушам конкретније назначити оно у чему је Милован Ђилас видео и осетио – дословну или само симболичну – сличност, или чак истоветност, између себе, свога живота и рада, и песме о којој се одлучио да пише, а пре свега њеног главног јунака, Вука Лопушине. Чиме су га, заправо, и та песма и њен главни јунак толико испуњавали и заносили. Разуме се да се о свему томе не може стећи права слика уколико се не узму у обзир и улоге осталих актера у песми са којима је, односно против којих је деловао Вук Лопушина као еписки јунак, на једној страни, и животна путања и удес писца текста, најпре комунисте и бескомпромисног револуционара, а потом отпадника и конвертита, на другој страни.

Вук Лопушина, млад и „бијесан”, оглашени бусијаш и четовођа, креће на позив, готово по наређењу, племенских главара, од којих су чак њих тројица духовници. Исправно цени да је основни мотив опасног подухвата пљачка, и, како се лично и сасвим непосредно уверио

да је противник чврст, моћан и спреман да се по сваку цену брани и одбрани, предлаже да се од напада одустане, а онима жељним мяса и вина нуди сам, без икакве накнаде, и једног и другог у изобиљу. Уместо захвалности за тачну процену ситуације, благовремен и добронамеран савет, главари неодмерно коре Вука да је *женска сџирашвица*. Но, кад буде стани-пани, он ће сам морати голим рукама да вади кестење из ватре. Његов подвиг, видели смо, писац, у првом реду, види као класну и ослободилачку борбу, у каквој је, верује, и он сам учествовао, наравно, у друго време и против других противника. Борио се против неправди и зла, али и сам чинио и једно и друго. Величина Вукова, а то ће рећи и његова, „није у томе што зло није чинио”, него у срчаном пркосу реалном и могућем, и „у неодступном жртвовању док тамани зло злом”. Додуше, док „затире сјеме господско”, Вук то чини „мјером неодмјерном”. Није ли се то, можда дешавало и онима чији је он био узор и путовођа у животу и раду? Није ли у томе и основни проблем целе ове замршене приче?

Шта и кога у пишчевом доживљају песме представља лепотица Зика, питање је које такође тражи одговор. Је ли она само обични део плена кога су Брђани уграбили од свога, пре свега, класног непријатеља, или је она за Лопушину и Ђиласа нешто више од тога? Писац наглашава да је „велика Вукова и Зикина драма” и одмах додаје: „А зашто не и моја?”, наговештена оног тренутка кад ју је, уходећи крновске катуне, хајдук први пут угледао, пошто му се „много згодна учинила”. Они су, истина, два света, али се „све до смрти, па ни у њој, не могу раставити”. Вук сматра да Зика „припада њему по праву јунаштва”, што ће условити да она на врхунцу драме постане његова „коб и турска савест”. Вук би могао „умаћи”, а и прогонитељи би се „можда повратили” да није ове девојке „у којој се сажела сва мржња, сва неизмирљивост њиховог живота с рајом и устаницима”. То је, инсистира писац, ипак сукоб између „бегова увјерених да су рођени за силу и господство ... и хајдука којег су бездушности беговске увјериле да му нема другог пута и начина до да затире дојучерашње господаре све док и себе самог не затре”.

Па ипак, главни јунак песме – с којим се писац поистоветио и као своје признао све његове грехове, заслуге и врлине – у сукобу је и са својима. Он је међу њих „скоро ускочио, од Требјесе, од градске крајине”, а био је довољан и најситнији повод па да га његови сународници и нови суседи *пошаљу* „опет у Требјесу” да тамо оре „турске поткутњице”. Неки људи баш нигде не могу да савију породично гнездо и да се скрасе, као да су самим рођењем предодређени за „неко постојање изван и изнад уобичајеног”. Зато писац и „нема утисак” да Лопушина убија жену, која оличава љубав и лепоту, него да се тим чином „обрачунава с

нечим у себи самом”, да се за нешто, и због нечега, свети и туђима и својима, који су га, најпре, навели на безуман подухват, потом грубо опањкали и, најпосле, кукавички издали.

Недвојбен је утисак да писац, настојећи да се изјасни поводом неких поступака епског јунака Вука Лопушине, у ствари, покушава да нешто више и конкретније каже о властитим младалачким заносима и поступцима које је у њихово име чинио, због којих се у познијим годинама преиспитивао, а, могуће, и кајао. На посебан начин је проговорио о сукобима што их је имао са онима које је држао за своје природне противнике, али и са својим старјешинама и саборцима. То се најбоље може видети по томе што – док се упире да размрси најзамршенији чвор у песми – готово неосетно избацује сасвим из игре Вука Лопушине, а на његово место ступа писац сам: „Мирис Зике измицао је свим брдским путелцима и нијесам смио предахнути у нади да ћу је затећи на највишем вису Бјеласице. Недокучива на дану и јави, мазно се увлачила у мој сан и без позива ме радосно затомљивала својим врелим тијелом”.

Писац је и на јави и у сну упорно тражио своју Зику, мада је, вели, знао „да је сваки напор ка њој узалудан”. Повремено је одустајао од борбе, али је брзо схватао да бити „без љубави”, значи бити „без живота”. А Зика је оличавала љубав и била отеловљење лепоте. На крају је схватио да се живот мора „обновити”, те да му, према томе, ништа друго не преостаје него и даље „тражити Зику”, то јест борити се за идеју и лепоту, без обзира на жртве и без обзира на изглед за успех.

Да је и сам Ђилас у једном тренутку остао, а можда и више пута остајао сам, без своје Зике, без љубави и идеала, да је на њу, у очајању, и сам дигао руку, те да о свему томе на посебан начин сведочи и његов доживљај усменог предања о Вуку Лопушини, у то, чини ми се, не треба нимало сумњати. Има ли разлога за дилему: да ли се то дефинитивно десило у јануару 1954. године, или након задњег пленума партије којој је поклонио најлепше године свога живота? Једно је сасвим извесно: на крају су једно другоме, Ђилас партији и партија Ђиласу, ускратили верност и оданост.

Зар је он, ипак, није бранио последњим остацима снаге, али кад је схватио да је у тој неравноправној борби остао сам, издан и напуштен од свих, ништа му друго није преостало него да, пре властитог краја, докусури и главни мотив властитог живота, својих младалачких заноса и борбе. Од своје омиљене песме и њених јунака опростио се речима: „Почело је моје нестајање и као да видим дан и трен моје смрти – тада ћу се ослободити свега, па и Пјесме која ме занијела и заносила од мог свјесног настајања”. А цео стваралачки напор и порив, док је писао овај текст, био је усмерен на то да „бар о том заносу” остане његова песма.

Писац је, најзад, схватио да је узалудан сваки његов покушај да се врати „младости и завичају, Пјесми о Лопушини Вуку”, иако ће и надаље *сахнути* „од жудње за њима”. На Лопушину су се његови саборци обрушили прекором: „Ни си јунак, нити те родио”, а Ђиласа су његови партијски другови оптужили како жели да носи заставу демократије, а сам је демократији допринео врло мало. Неки су се вођи додворавали „псовкама и увредама” које чак и хартија тешко подноси. Судаћи по сачуваним записима, све је личило на ону народну: Придржите ми ово копиле, да се напсујем оне курве.

И у случају Милована Ђиласа, као и у многим другим сличним случајевима, од Марка Миљанова па до Меше Селимовића, десило се да се онај кога су увредили и грубо одбацили окрене стваралачком раду, уместо дволичењу и покајничком додворавању, и у томе открије најбољи начин да злобницима и завидљивцима покаже ко је ко. Ако је тоном покајника на Пленуму који му је изрекао немилосрдну пресуду изненадио чак и своју мајку, и, можда, показао „нешто што је личило на унутрашње сукобе и превирања у њему самом”, време, прилежни рад и окрутност противника су му помогли да се постепено ослободи илузија и наде да би се његови некадашњи партијски другови могли покајати и смиловати. Зато му је брзо постало јасно да у обрачуну са њима и својим младалачким заблудама мора ићи до краја.

Милована Ђиласа заточеништво није сломило, него га је, напротив, очврснуло, а, што је особито важно, његове осветничке пориве није усмерило у погрешном правцу, па је сасвим тачна оцена да је он „у леденој самици... написао своја најбоља дјела”. А о својим младалачким жудњама и искушењима, заносима и разочарењима, посртањима и усправљањима на особити начин проговорио је и у тексту *Пјесма о Вуку Лопушини*.

Могло би се казати да је ово прилог више томе да се, можда, у теорији књижевности трајно прими термин *аутобиографија о другима*, кога је испрени Михиз на књижевно импресиван начин први понудио. Михиз је и иначе о Ђиласу занимљиво сведочио, а могуће, и допринео да лакше и брже преболи лагодни, али и испразни живот партијског апаратчика и да се одлучније запути стазама дубљег упознавања и човека и друштва.

Оно што Ђилас није хтео, или није могао о себи и својим поступцима да каже отворено, казивао је поистовећујући се са епским јунаком Вуком Лопушином. Вук је, међутим, трагична личност, а Ђилас то, ипак, није, те се у том погледу и не могу упоређивати. Тражећи оправдање и разумевање за неке Вукове поступке који су грубо нарушавали морал средине, времена и народа коме је припадао, он је то исто тражио и за себе. Не би се могло рећи да је у томе сасвим успео иако се много трудио.

Ljubomir ZUKOVIĆ

VUK LOPUSINA AND MILOVAN DJILAS

Summary

Milovan Djilas's text about folk poem „Heroism and death of Vuk Lopusina” is quite unusual. – It is as a discussion of a poem and its heroes, as well as a testimony of his own life, his deeds and comprehensions. There is also a part which could be separated as a short story.

The impression is that the author, who completely identified himself with the epic figure of Vuk Lopusina, is trying to peer into the most hidden parts of his soul and to clarify his deeds, dilemmas and doubts. Not only to himself but also to everybody else.

